

بررسی و ارزیابی شاخص‌های مؤثر در هویت شهری

(نمونه موردی محله جلفا در شهر اصفهان)

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۵/۱۸

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۸۸/۸/۳۰

سید علیرضا نوفل* - پارین کلبادی** - محمدرضا پورجعفر***

چکیده

شهر بزرگترین نماد تمدن بشری است که بشر آن را برای امنیت و آسایش خود بنا نموده است. شهر تنها یک سکونتگاه نیست، بلکه آبادی است که روح اجتماع در آن دمیده شده است و از آن هویت می‌گیرد هویت شهری، هویت جمعی است که با تبلور عینی در فیزیک و محتوای شهر معنادار می‌شود و به واسطه ایجاد تداعی خاطرات عمومی در شهروندان، و تعلق خاطر شهروندی را به سوی شهروند شدن هدایت می‌کند. پس هرچند که هویت شهر خود معلول فرهنگ شهروندان آن است؛ لیکن فرآیند شهروندسازی را تحت تاثیر قرار داده و می‌تواند باعث تدوین معیارهایی مرتبط با مشارکت و قضاوت نزد ناظران و ساکنان گردد.

از آنجایی که «هویت» مجموعه‌ای از صفات و مشخصاتی است که باعث «تشخص» یک فرد یا اجتماع از افراد و جوامع دیگر می‌شود؛ شهر نیز به تبعیت از این معیار، شخصیت یافته و مستقل می‌گردد. مقوله هویت به طور عام و هویت شهری به طور خاص از جمله مقولاتی است که به جهت نقشی که در شناخت افراد، اشیا، اجتماعات و مکان‌ها دارد، حائز اهمیت فراوان است. علی‌رغم اهمیت این موضوع در دوران اخیر بحران هویت شهری به صورت نگران کننده‌ای احساس می‌گردد شهرها و فضاهای شهری در گذشته از استقلال، شخصیت و هویت ویژه‌ای برخوردار بوده‌اند؛ در حالی که آنچه از اغلب شهرهای کنونی در ذهن عموم شکل می‌گیرد جز مجموعه‌ای از ساختمان‌های بلند، خیابان‌ها، ادارات و پارک‌ها نیست که در نتیجه آن، تعلق خاطر به این فضاها به مرور کمتر و کمتر می‌شود. در واقع باید گفت در دوره معاصر و به خصوص در سال‌های اخیر ساختن برای ساختن و نه ساختن برای زیستن مجالی را برای توجه به مقولاتی مهم و عمیق همچون هویت در شهروندسازی و معماری باقی نگذاشته است. مدیران و طراحان شهری به جدیت با تدوین قوانین سعی بر اعمال نظر خود را بر کالبد مصنوع شهر داشته و از سوی دیگر شهروندان نیز که تابع فرهنگ و عناصر فرهنگی جامعه خویشند، اصرار بر هدایت کالبد شهر بر اساس فهم خویش از هویت شهری دارند. این مسئله مشکلات عدیده‌ای در فرآیند شکل‌گیری کالبد شهرها ایجاد نموده است و عملاً خلأهای بزرگی در وضع موجود با آرمان شهر پدید آورده است. از طرفی به علت عدم آموزش‌های لازم و تقلیدهای بدون اندیشه از مظاهر غربی و الگوهای مدرن، شهرهای زیادی بر خلاف هویت اصیل شهر ایرانی، در حال شکل‌گیری و گسترش‌اند. در این میان فضاهای شهری و به‌ویژه فضاهای شهری تاریخی به سبب نقشی که در شکل دادن تصویر ذهنی و نقشه شناختی از شهرها در هویت بخشی به شهرها از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. در مقاله حاضر شاخص‌های مؤثر بر هویت شهری و محله‌ای در محله جلفا، واقع در منطقه پنج شهرداری اصفهان که شکل‌گیری آن به دوران صفوی باز می‌گردد؛ معرفی شده است. این شاخص‌ها در ابعاد گوناگون زیست‌محیطی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی فضایی و میزان تاثیرشان بر مبنای مطالعات میدانی و تطبیقی بوده است درانتها راهکارهایی در راستای ارتقای هرچه بیشتر این شاخص‌ها در این محله ارائه شده است.

واژگان کلیدی:

هویت، تعلق خاطر، حس مکان، خاطر جمعی، حس شهروندی.

*دانشیار گروه شهروندسازی دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس، تهران.

**دانشجوی کارشناسی‌ارشد برنامه ریزی شهری، دانشگاه علم و صنعت ایران.

***دانشجوی کارشناسی‌ارشد طراحی شهری دانشگاه تربیت مدرس، تهران.

مقدمه

شهرها و فضاهای شهری گذشته از استقلال، شخصیت و هویت ویژه‌ای برخوردار بوده‌اند؛ در حالی که آنچه از اغلب شهرهای کنونی ما در ذهن عموم شکل گرفته است جز مجموعه‌ای از ساختمان‌های بلند، پارک‌ها و خیابان‌ها نیست. شهر جایی است که تعاملات شهری در آن به وقوع می‌پیوندد و مردم حس شهروندی نسبت به شهر خود دارند. به عبارتی آنچه شهر را می‌سازد، ساختمان‌های عظیم و پارک‌ها نیستند بلکه مردم خود شهرند که با تمام سلاقی و ویژگی‌های منحصر به فردشان و در حقیقت هویت شهری و شهروندی‌شان، شهر را می‌سازند. در مفهوم هویت شهری و عناصر سازنده آن می‌توان به موضوعاتی همچون: «زمان، مکان، قومیت، اعتقادات، آداب و رسوم، زبان مشترک، گویش‌ها و پوشش‌های محلی» اشاره نمود. هویت از آنجا که ریشه در تاریخ زندگی اجتماعی آدمی دارد دارای بعد زمانی است؛ همچنین در بطن این مفهوم نوعی تعلق به سرزمین وجود دارد که به آن بعد مکانی نیز می‌دهد. در این مقاله شاخص‌های هویت شهری در مواردی نظیر: ۱. جغرافیای محله ۲. فرهنگ محلی ۳. پیوستگی فضاهای عمومی شهری ۴. خوانایی و نمایانی فضاهای کالبدی محله ۵. ویژگی‌های تحلیلی خط آسمان، بررسی شده‌اند.

۱. مبانی نظری

۱-۱- تعاریف هویت

«فرهنگ معین» آنچه که موجب شناسایی شخص باشد، یعنی آنچه که باعث تمایز یک فرد از فرد دیگری باشد. «فرهنگ عمید» هویت را حقیقت شیء یا شخص می‌داند که مشتمل بر صفات جوهری او باشد (قطبی، ۱۳۸۷: ۸۳-۷۸). «فرهنگ آکسفورد» به عنوان چیستی و کیستی فرد، از هویت یاد می‌کند.

هویت بخشی از شخصیت وجودی هر انسان است که هویت فردی او را می‌سازد؛ مکانی است که خود را با آن می‌شناسد و به دیگران می‌شناسند. در واقع میان فرد و مکان رابطه‌ای عمیق‌تر از آن است که تجربه کردن آن مکان بر قرار است (رضازاده، ۱۳۸۰: ۶).

اما طبق تعریف متداول، «هویت، احساس تعلق خاطر به مجموعه‌ای مادی و معنوی است که عناصر آن از قبل شکل گرفته‌اند.»

۱-۲- هویت شهر و شهرسازی هویتی

یکی از نیازهای اجتماع انسانی احساس امنیت و حس تعلق است. در این راستا هویت و عناصر هویتی در زندگی انسان موجب آرامش و ایجاد اعتماد به نفس و میل به داشتن تلاشی مستمر همراه با احساس امنیت می‌شود (موتقی‌ایرملو، ۱۳۸۵).

هویت در شهر به واسطه ایجاد و تداعی «خاطرات عمومی» در شهروندان و تعلق خاطر را نزد آنان فراهم کرده و شهرنشینان را به سوی «شهروند شدن» که گستره‌ای فعال‌تر از ساکن شدن صرف دارد؛ هدایت می‌کند. پس هرچند که هویت شهر خود معلول فرهنگ شهروندان آن است؛ لیکن فرآیند شهروندسازی را تحت تاثیر قرار داده و می‌تواند باعث تدوین معیارهای مرتبط با مشارکت و قضاوت نزد ناظران و ساکنان گردد.

هویت شهری زمانی معنا دار خواهد بود که تبلور عینی در فیزیک شهر داشته و در واقع کالبد بیرونی و فیزیک شهر نمادی از هویت شهری باشد (بیشابور، ۱۳۸۷). هویت یک شهر را می‌توان از جنبه‌های مختلف: (کالبدی و طبیعی- انسانی و اجتماعی تاریخی و اقتصادی) بررسی نمود و در واقع شکل‌گیری هویت شهری تحت تاثیر فرهنگ، شکل طبیعی و کالبد مصنوع شهر قرار دارد در ادامه به بررسی تعاریفی در باب هویت و جنبه‌های شهری هویت پرداخته می‌شود.

- **هویت مکان:** در اثر تجربه مستقیم محیط فیزیکی رشد می‌یابد بنابراین بازتابی از وجوه اجتماعی و فرهنگی مکان است (ولمسل، ۱۹۹۰: ۵۹). هویت مکان به ویژگی‌های قابل تشخیص مکان نیز اشاره دارد در حالی که هویت مکانی احساسی در یک فرد یا یک جمع است که به واسطه ارتباط شان با یک مکان برانگیخته می‌شود (رضازاده، ۱۳۸۰: ۵).

این هویت بخشی از زیر ساخت هویت انسان و حاصل شناخت‌های عمومی او درباره جهان فیزیکی است که انسان در آن زندگی می‌کند (بهزادفر، ۱۳۸۶: ۶۵).

- **بی هویتی:** به معنی سلب هرگونه امکان تشخیص، مفهومی است که در دنیای واقعی و با قانون‌مندی‌های مادی حاکم بر آن، شاید هیچ‌گاه به صورت مطلق نمود نیابد (قاسمی، ۱۳۸۳: ۷۷).

- **تثبیت هویت:** اگر تغییرات روندی طبیعی داشته باشد و فرصت بروز ثابت‌هایی را در مقطع زمانی بدهد، تغییر هویت نیز با آهنگی قابل پیش‌بینی و در قالبی قابل سنجش اتفاق می‌افتد و در مجموع کم‌تنش بودن جریان تغییر هویت و وجود چارچوب‌هایی برای قضاوت در هر مقطع زمانی هویت را به وضعیت تثبیت شده‌ای نزدیک می‌کند. به طوری که این پدیده علیرغم تغییرات هویتی، همواره هویت بخش به نظر می‌رسد (مدنی پور، ۱۳۷۹: ۶۰-۳۶).

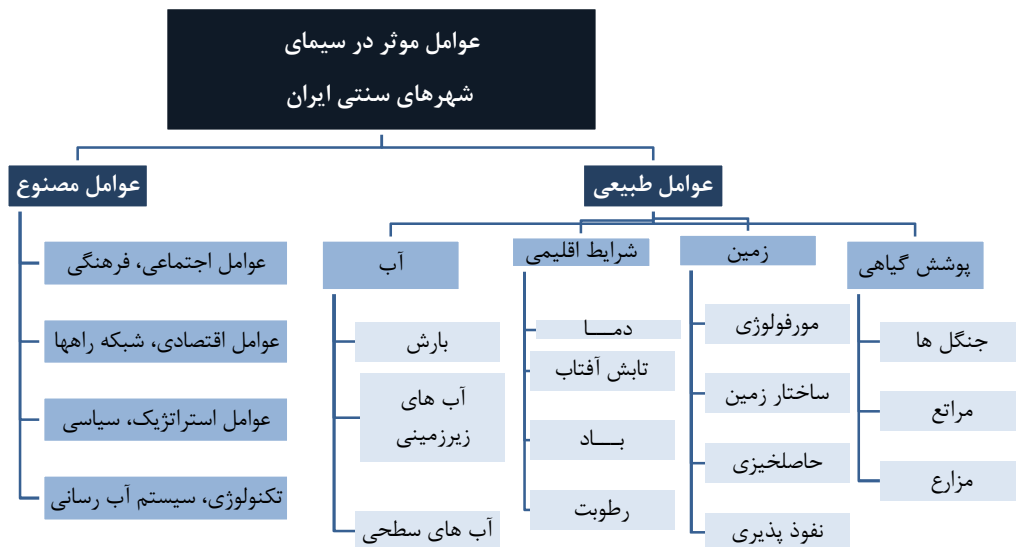
۳-۱- عوامل هویت بخش شهری

شناخت هویت شهر بایستی برپایه مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده شخصیت آن فضا شناسایی شود؛ از جمله مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده شخصیت یک شهر عبارتند از: مؤلفه‌های طبیعی، مصنوع و انسانی است که این موارد هر کدام صفات و متغیرهای خاص خود را دارا می‌باشند نمودار شماره (۱).

از جمله متغیرهای این مؤلفه‌ها می‌توانیم به موارد زیر اشاره نمائیم:

- مؤلفه‌های طبیعی: کوه، رود، مادی، تپه، دشت و ...
- مؤلفه‌های مصنوع: تک بناها، راه، محله، میدان، بلوک‌های شهری و ...
- مؤلفه‌های انسانی: فرهنگ، زبان، مذهب، آداب و رسوم، سواد و ... (بهبادفر، ۱۳۸۶: ۵۶-۵۴).

نمودار شماره ۱: عوامل موثر در سیمای هویت شهر

ماخذ: (فرجامی، ۱۳۸۳: ۵۳)

۴-۱- هویت کالبدی-فضایی

بافت کالبدی و ساختار مکانی- فضایی شهرها یکی از مهم‌ترین ابعاد هویتی شهرها را شکل می‌دهد زیرا شکل‌گیری بافت کالبدی شهری متأثر از اندیشه‌ها، باورها، فعالیت‌ها و سطح فرهنگ جامعه است. از این رو شناخت این بخش از شهرها می‌تواند به شناخت بیشتر سایر ابعاد اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نیز بینجامد. واقعیت آن است که بافت کالبدی امکان بازشناسی هویت شهری را به صورت بصری فراهم می‌کند و به همین دلیل از میان سایر ابعاد هویتی اهمیت بیشتری دارد.

مهم‌ترین ابعاد مورد توجه در بخش هویت کالبدی به طور خلاصه عبارتند از: شکل‌گیری شهر (سابقه سکونت‌گزینی و پیدایش شهر و سیر تحول آن در گذر زمان) ویژگی‌ها و ساختار کالبدی شهر (نقشه نظام آرایش، اندازه، تراکم و پراکندگی فضایی پدیده‌های شهری)، مکان‌های باستانی و قدیمی (آرامگاه‌ها، آتشگاه‌ها، امامزاده‌ها، مدارس، پل‌ها، گورستان‌ها، ساختمان‌ها، بناها و غیره)، ویژگی‌های دسترسی (شبکه مواصلاتی و ارتباطی درون شهری و برون شهری)، ویژگی‌های عملکردی عناصر و اجزاء سازنده بافت کالبدی شهر (شناسایی محلات قدیمی، محورهای گردشگری و توریستی، فضاهای باز و عمومی شهر)، نمایش معماری و ساختمانی شهر (نماهای شهری، شیوه‌های ساخت و ساز، مصالح، سبک معماری، مقیاس و ...) - خصوصیات تحرکی شهر (تأثیر عامل زمان در مظاهر بصری شهر، صدا و بو). به طور کلی معیارهای ارزیابی هویت کالبدی به قرار زیر است:

اول: تمایز آن از غیر و تشابه آن با خودی، دوم: حفظ تداوم در عین تحول، سوم: حفظ وحدت در عین کثرت (میر مقتدائی، ۱۳۸۳: ۳۸-۲۹).

هویت بصری

این نوع از هویت ارزش‌های زیباشناختی در شهر و کیفیت فضایی و امکان ادراک و موقعیت و جهت‌یابی را شامل می‌شود. اگر فردی در شهر وارد شود و او بعد از دیدن بخش‌های مختلف شهر، بتواند به خوبی شهر را توصیف کند و دیالوگ شهر در ذهن او باقی بماند این شهر نمایانگر شهری با هویت بصری خواهد بود.

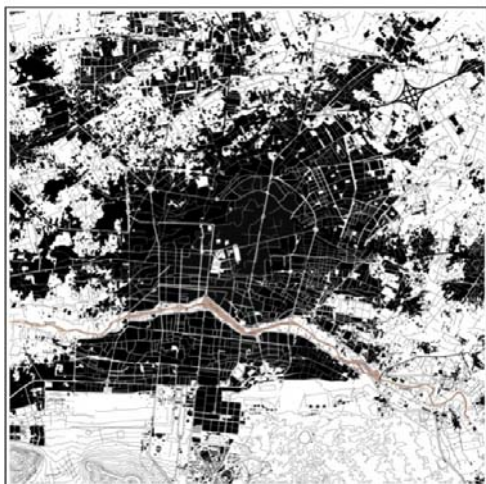
هویت شناختی

هویت شناختی کیفیت و کمیت اطلاع از فضای شهر و نمادها و نشانه‌های شهری و ارزش‌های تاریخی و فرهنگی را نشان می‌دهد. عناصر هویتی هرکدام در شب و روز مفهوم خاصی را به ما ارائه می‌دهد عناصر باید در شب و روز آن چنان خوانایی و وضوح داشته باشد که هویت بخشی به شهر را در هر دو زمان حفظ می‌کند (موتقی، ۱۳۸۵). با توجه ذکر شده در ادامه به بسط این فاکتورها در نمونه موردی پرداخته می‌شود.

۲. نمونه موردی (محله جلفا در شهر اصفهان)

۲-۱- موقعیت محور گردشگری جلفا

این محور از خیابان توحید و کوچه نمازخانه مریم شروع شده و به میدان جلفا رسیده از خیابان حکیم نظامی گذر کرده وارد خیابان خاقانی، کوچه چهارسوق شده و به محور مادی‌های شایخ و نایب رسیده، داخل کوچه سنگتراش‌ها و تبریزی‌ها می‌شود این محور به علت عناصر تشکیل‌دهنده‌اش که حائز اهمیت می‌باشد ارزش فرهنگی - تاریخی فراوانی دارد و از توان بالقوه جذب گردشگر برخوردار می‌باشد در همین راستا سازمان نوسازی و بهسازی محور مذکور را با هدف احیاء محله و بازگرداندن حیات و ارزش‌های فرهنگی آن، شناسایی نموده است (نقشه ۲-۱).

نقشه شماره ۱: موقعیت قرارگیری محله جلفا در شهر اصفهان

نقشه شماره ۲: استخوان بندی محله جلفا

۲-۲- فرهنگ

بی‌گمان فرهنگ را باید مهم‌ترین و غنی‌ترین منبع هویت دانست که در این خصوص افراد با تکیه به اجزا و عناصر فرهنگی متعدد هویت می‌یابند و به بیان دیگر فرهنگ هم تفاوت‌آفرین است و هم انسجام بخش در فضا می‌باشد (بهزادفر، ۱۳۸۶: ۲۲). به لحاظ فرهنگی محله جلفا در شهر اصفهان که سابقه تاریخی آن به دوره صفوی باز می‌گردد دارای هویت فرهنگی و اجتماعی ویژه‌ای است و اغلب ساکنان آن را اقلیت‌های مذهبی ارامنه تشکیل می‌دهند که می‌توان رویت کلیساها در محدوده جلفا را از جمله عناصر نشانه‌های کالبدی این محله دانست که به نوعی متمایز شدن این محله به لحاظ کالبدی و فرهنگی از بستر پیرامونی خود می‌باشد (تصاویر ۱-۳).

تصویر ۳ - کلیسا به عنوان نماد فرهنگی

تصویر ۲ - مراسم‌های فرهنگی ارامنه

تصویر ۱ - کشیش‌ها با پوشش

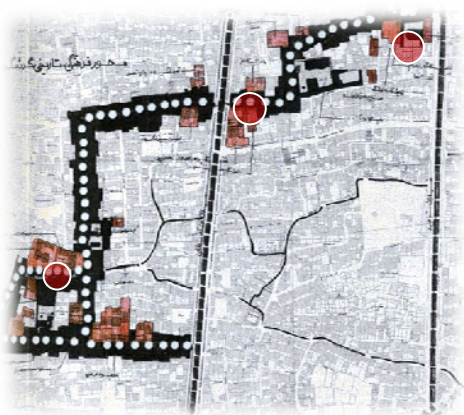
۳-۲- پیوستگی فضاهای عمومی شهری

مجموعه فضاهای ارتباط دهنده در شهر شامل گذرهای اصلی و میدان‌ها می‌باشند که عناصر متعددی را در شهرها به هم پیوند می‌دهند که غالباً فضاها دارای خصوصیت مقاومت و پویایی هستند.

میدان‌ها و میدانچه‌ها در غالب فضاهای ثابت و مقاوم و همچنین گذرهای اتصال دهنده این میدان‌ها به یکدیگر به عنوان فضای پویا در شهرها نام برده می‌شوند. وجود میدانچه‌ها و عرصه‌های عمومی شهری در طول محورهای درون محلی باعث ایجاد ارتباط بیشتر و همچنین پیوستگی در فضاها می‌شود. این امر عاملی موثر در تقویت فضاهای شهری است و به نوعی می‌توان گفت که پیوستگی فضاهای شهری در هویت محدوده و شاخص کردن آن تاثیر به سزایی دارد (توسلی، ۱۳۷۶: ۶۲).

عناصر هویت بخش باید دارای ویژگی‌های پیوستگی و یکنواختی باشد و نقاط مشترکی بین گروه‌ها و نسل‌های مختلف ایجاد کند. در محله جلفا وجود میدانچه‌های محله‌ای، همچنین گذرهای بین آن به نوعی نشان دهنده اصل پیوستگی در فضا و وجود فضاهای متباین در طول مسیر شده است تصویر شماره (۴) و نقشه شماره (۳).

نقشه ۳- موقعیت قرارگیری فضاهای شهری

تصویر ۴- محور پیاده جلفا

۴-۲- خوانایی و ظاهرسازی فضاهای کالبدی محله

در دهه‌های اخیر شهرها از بُعد خوانایی دچار مشکل شده‌اند ولی باز هم بافت‌های دارای سابقه تاریخی به لحاظ خوانایی خوب کار می‌کنند. مکان‌هایی که به لحاظ کالبدی و فرهنگی مهم به نظر می‌رسند و دارای جنبه همگانی هستند در ارتقای هویت شهری مؤثرند. در محله جلفا کلیساها به دلیل اهمیت بیشتر، از سایر ساختمان‌ها متمایز شده‌اند و واجد بالاترین ارتباط و پیوند با کارکردهای همگانی هستند. همچنین جدایی مسیرهای حرکت پیاده و سواره و تلفیق آن با عوامل طبیعی از جمله مادی‌ها و فضای سبز حاشیه آن خوانایی به محدوده القا می‌کند.

از جمله عوامل دیگر این محله، توالی در قرارگیری نشانه‌های شهری به لحاظ طبیعی و مصنوع است که در تقویت خوانایی محیط مؤثر بوده است. راه‌ها و گره‌های شهری نیز از جمله عوامل مؤثر بر خوانایی است. محورهای مهم‌ترین عناصر کالبدی در محله جلفا می‌باشد. در این محله تغییر در سنگفرش معابر باعث تقویت و شخصیت دادن به محورها شده و همچنین از طریق برجسته کردن و متمایز کردن عناصر شاخص در طول مسیر خوانایی در گذرها ارتقا پیدا کرده است. گره‌ها در محله جلفا از دیگر مواردی است که با قرارگیری فعالیت‌های سازگار با محیط توانسته‌اند به عنوان فضای شاخص و همگانی نقش خود را ایفا کنند. تصاویر زیر به نوعی نشان دهنده عناصر تشکیل دهنده خوانایی و ظاهرسازی در محله جلفا است تصاویر شماره (۵-۹).

تصویر ۶ - حضور عناصر طبیعی در بستر

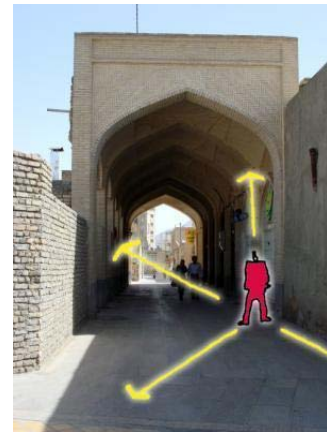
تصویر ۵ - یک مرتبگی در فرم

تصویر ۹- امکان موقعیت سنجی توسط
تعداد محدودی نشانه در سطح محله

تصویر ۸- برج ساعت به عنوان عنصر
نشانه‌ای ارتقا دهنده خوانایی

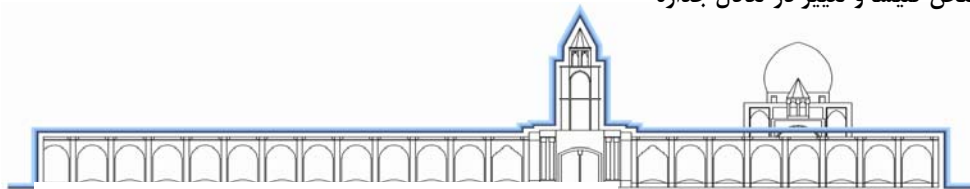
تصویر ۷- وجود مقیاس انسانی در فضا

۵-۲- خط آسمان و جداره

جداره‌های متفاوت بناهای پیرامونی در محدوده جلفا، جلوه خاصی به بناهای شاخص محدوده می‌بخشد. بدین معنی که جداره‌ها با فرم‌ها و اشکال گوناگون و ضرباهنگ‌ها و ... قابلیت ادراک فضا را افزایش می‌دهد و همچنین این عناصر قابل رویت در بهبود غنای حسی محدوده جلفا نقش ویژه‌ای را ایفا می‌کند.

خط آسمان، ضرباهنگ، ریتم و همچنین نقاط تاکید را به صورت موردی در دو قسمت از محدوده می‌توان مورد بررسی قرار داد: قسمت اول جداره کلیسای وانک مورد تحلیل واقع شده است تصاویر شماره (۱۱- ۱۰). دوم جداره شمالی محور سنگتراش‌ها به لحاظ کالبدی مورد بررسی قرار گرفته است تصاویر شماره (۱۴- ۱۲).

تصویر ۱۰- خط آسمان در جداره غربی کلیسای وانک دارای فراز و فرود در مرکز خط ترکیب در جداره غربی کلیسای و قرارگیری گنبد فضای صحن کلیسا و تغییر در تعادل جداره

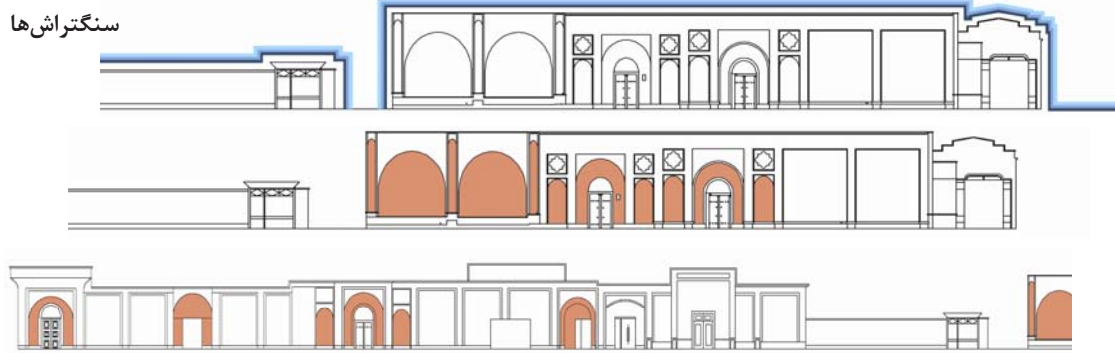

تصویر ۱۱ - ضرباهنگ و ریتم تکرار شونده در جداره کلیسا
استفاده از ریتم قابل ادراک

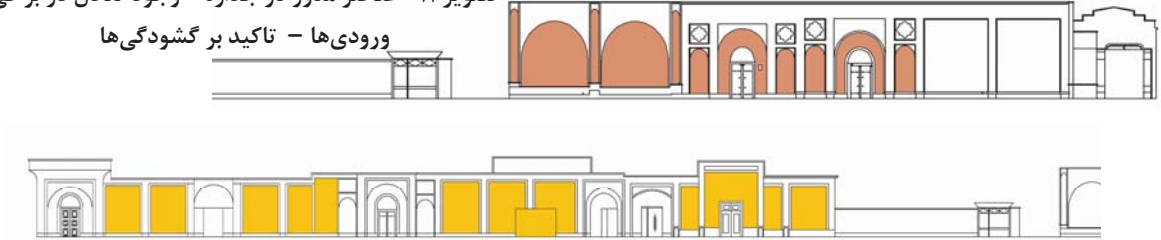
تصویر ۱۲ - خط آسمان متعادل و همخوان در جداره محور

سنگتراش‌ها

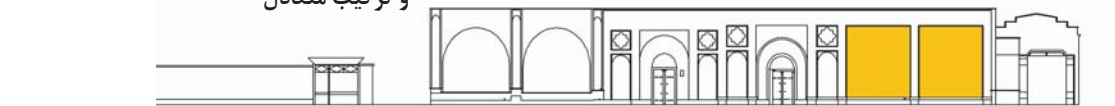
تصویر ۱۳- عناصر مدور در جداره - وجود تعادل در برخی

ورودی‌ها - تاکید بر گشودگی‌ها

تصویر ۱۴- جداره‌های فاقد ریتم ولی دارای هماهنگی و تناسبات

و ترکیب متعادل

۶-۲- نظام ترکیب و اختلاط فعالیت‌های محلی

فعالیت‌ها را می‌توان از جمله عوامل مهم در شکل‌دهی به فضا و همچنین تقویت و سرزنده کردن فضاهای شهری دانست. محله جلفا در اصفهان به دلیل وجود فعالیت‌های جاذب جمعیت از سرزندگی و پتانسیل بالایی برخوردار است. اغلب فعالیت‌های شکل گرفته در این محدوده فعالیت‌های تجاری، تفریحی و گردشگری (از جمله کافه‌ها، رستوران‌ها، مراکز خرید و...) می‌باشد که در ساعات مختلف شبانه‌روز تأثیرات مختلفی در کارکرد محله می‌گذارد. در ساعات روز بیشتر جنبه خرید و استفاده از مراکز تجاری است. در ساعات دیگر این فعالیت‌ها به سمت رستوران‌ها و کافه‌ها سوق پیدا می‌کند و همین امر باعث تقویت حضورپذیری شهروندان در محله و همچنین عرصه‌های عمومی و مراکز خرید و ... می‌شود تصاویر شماره (۱۷-۱۵).

تصویر ۱۷- سالن بدنسازی به عنوان فعالیت جاذب جوانان

تصویر ۱۶- سرزندگی فضا با کافه، تریا و رستوران

تصویر ۱۵- سازگاری استقرار کاربری تجاری در میدان جلفا در مجاورت با سایر فضاهای شهری

تصویر ۱۸- دانشگاه هنسهر فعالیتت سازگار با محیط

۲-۷ - مصالح غالب در فضا

استفاده از مصالح متعدد در فضاهای شهری از جمله عواملی است که باعث تنوع در فضا می‌شود. در محله جلفا و به ویژه پیرامون کلیسای وانک و کوچه جلفا، جداره‌هایی با مصالح متنوع قابل رویت است.

از جمله مصالح غالب در محدوده:

بناهایی با مصالح سنتی کاهگل که به دلیل قدمت و سابقه تاریخی آن‌ها به همان صورت حفظ و مرمت شده‌اند. (کلیسا و برخی بناهای پیرامون)

۱. بناهایی که از اهمیت بیشتری نسبت به سایر بناها برخوردار هستند با مصالح آجر قابل مشاهده هستند.

۲. بناهای مدرن و نوساز با مصالح جدید (کامپوزیت‌ها و سنگ و شیشه ...)

تنوع در مصالح جداره‌ها باعث ایجاد غنای حسی در فضا می‌شود (تصاویر ۲۱-۱۸) و نقشه شماره (۴).

تصویر ۲۱- هماهنگی آجر و کاهگل جداره محور

تصویر ۲۰- برج ناقوس با مصالح آجر و کاشی

تصویر ۱۹- مصالح جدید (کامپوزیتها)

۲-۸- عناصر نشانه‌ای

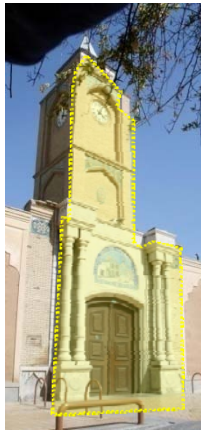
نشانه‌ها از جمله عناصری است که نقاط و نکات ارجاع‌دانی هستند که غالب مردم نقش نشانه‌ای‌شان را از بیرون تجربه می‌کنند. وجود عناصر نشانه‌ای متعدد در محله جلفا باعث تقویت هویت و خوانایی فضا شده است.

عناصر نشانه‌ای در جلفا به دو دسته تقسیم شده‌اند:

- عناصر طبیعی
- عناصر مصنوع

عناصر طبیعی: از جمله عناصر طبیعی که می‌توان به صورت ویژه به آن اشاره نمود عنصر مادی و حرکت آب در محدوده است که سرزندگی و طراوت به محیط می‌دهد و همچنین در راستای وجود این عنصر حیاتی فضاهای سبز در اطراف آن شکل گرفته است و این عنصر در شاخص کردن و هویت بخشی به این محله بسیار حائز اهمیت می‌باشد.

عناصر مصنوع: عناصر مصنوع و انسان ساخت از دیگر نشانه‌ها در جلفا می‌باشد که از جمله این عناصر می‌توان به برج ناقوس، برج ساعت و گنبد‌های کلیساها و برخی بناهای دیگر به صورت خاص اشاره نمود. توالی وجود نشانه‌ها در این محله و پیوستگی آن‌ها خوانایی محله را افزایش داده و باعث ارتقای هویت شهری در آن محله نسبت به محلات دیگر شهر شده است. غالباً برخی از این عناصر نشانه‌ای در راستای آدرس‌دهی و همچنین تشخیص جهت برای شهروندان استفاده می‌شود به همین دلیل خوانایی در فضا را ارتقا می‌دهند تصاویر شماره (۲۴-۲۲).

تصویر ۲۴- برج ساعت کلیسای وانک

تصویر ۲۲- گنبد و برج ناقوس
کلیسای مریم

تصویر ۲۲- وجود عنصر طبیعی مادی عامل
ایجاد سرزندگی و هویت بخشی به محله

۹-۲- رنگ و بو

در شهرهای گذشته رنگ‌های طبیعی مصالح محلی که بناها به وسیله آن ساخته می‌شد به شهر چهره‌ای هماهنگ و همگون می‌داد و با روحیه، اقلیم و فرهنگ مردم نیز بیشتر تطبیق می‌کرد، به این ترتیب، رنگ هر شهر جنبه‌ای از هویت آن محسوب می‌شد (بهزادفر، ۱۳۸۶: ۶۲).

استفاده از مصالح متنوع در موارد قبل مورد بررسی قرار گرفته که این تغییر مصالح باعث ایجاد تنوع در رنگ‌های جداره‌های شهری می‌شود که نمونه‌های متعددی از این جداره‌ها با رنگ‌های جذاب در فضا قابل مشاهده است. مسئله دیگری که به نوعی هویت این محله را از دیگر محلات به صورت خاص مجزا می‌نماید، حضور قهوه‌خانه‌ها، کافه‌ها و مغازه‌های فروش قهوه است که این عنصر باعث ایجاد بوی دلپذیری در فضای شهری شده و در زمانی که شهروندی در آنجا حضور دارد این بو را به خوبی احساس کرده و تقویت حس بویایی از این طریق باعث افزایش خوانایی فضا و در نهایت هویت بخشی فضا می‌شود. در انتها می‌توان رنگ در شهر را به عنوان ابزاری برای حفظ هویت و حس مکان در هر شهر و فضای شهری تلقی نمود تصاویر شماره (۲۷- ۲۵).

تصویر ۲۷- رنگ‌های متنوع در فضا
جهت تقویت حس تعلق به فضا

تصویر ۲۶- مصالح غالب کاهگل با
رنگ‌های مختلف

تصویر ۲۵- وجود کافه‌ها و
استشمام بوی قهوه در فضا

۱۰-۲- عناصر و بناهای تاریخی

وجود بناهای تاریخی در محله جلفا به دوره صفوی برمی‌گردد که از آن زمان باقیمانده‌اند و در حال حاضر مورد مرمت قرار گرفته‌اند تصاویر شماره (۳۰- ۲۸).

تصویر ۳۰- ورودی اصلی کلیسای وانک

تصویر ۲۸- کلیسای کاتولیک

تصویر ۲۹- مدرسه فرانسوی‌ها

۱۱-۲- سمبل‌ها و نشانه‌ها

نشانه‌ها عواملی در تشخیص قسمت‌های مختلف شهر است که ناظر به درون آن راه نمی‌یابد (مزینی، ۱۳۸۳: ۹۲). نشانه‌های موجود در محله جلفا نشانه‌های منحصر به فردی هستند که به واسطه فرم و تضاد با پیرامون و قدمت و دیده شدن از دوردست خاطرهای در ذهن ناظر ایجاد می‌کند و در چشم انداز شهری تنوع و هویت به وجود می‌آورد. در این بخش سمبل‌ها و نشانه‌ها در غالب دو عنصر مجزا مورد بررسی قرار داده شده است: ۱- نشانه: ناقوس کلیسای وانک (برج ساعت)، گنبدهای کلیسا ۲- سمبل‌ها: سمبل‌های ویژه محله جلفا: کف‌سازی ویژه مسیرهای پیاده، استفاده از مصالح کاهگل رنگی در بناهای موجود، وجود پاتوق‌ها، وجود اقلیت مذهبی آرامنه در محدوده، وجود فرهنگ و زبان ارمنی تصاویر شماره (۳۱-۳۴).

تصویر ۳۴- برج ساعت به عنوان عنصر شاخص و نشانه

تصویر ۳۳- دید گنبد کلیسا از میدان جلفا

تصویر ۳۱- وجود فضای نشینمن مذهبی (آرامنه) تصویر ۳۲- وجود اقلیت مذهبی (آرامنه)

۱۲-۲- مکان‌های خاطرات جمعی

محیط شهری دارای دو عنصر کالبدی و انسانی است. بدون محیط انسانی که همان اجتماع می‌باشد، نمی‌توان محیط کالبدی را تصور کرد؛ افراد از هر محیط کالبدی توقع اجتماعی خاصی دارند. هر محیط انسانی خاص، رفتارهای ویژه خود را به دنبال دارد. انسان طی زمان برای خود هویتی مکانی قایل می‌شود؛ این هویت مکانی خود تصویری مستقل در ذهن فرد می‌شود (بهزادفر، ۱۳۸۶: ۶۵). حفظ و تقویت عوامل خاطره انگیز ابزاری است که ساکنان را به محله پیوند می‌زند و احساس تعلق را در آن‌ها عمیق‌تر می‌گرداند. عوامل خاطره انگیز می‌توانند کالبدی یا فعالیتی باشند. پاتوق‌ها و محل‌های گردهمایی و فعالیت جمعی ساکنان نیز از عوامل خاطره انگیزی هستند که باید نسبت به حفظ و تقویت آن‌ها مبادرت ورزید (قاسمی، ۱۳۸۳: ۱۶۵).

پاتوق‌ها نقاطی هستند که به عنوان محلی از رخدادهای خاص ولی با اهمیت برای خاطره جمعی وجود دارد حفظ و بهسازی این نقاط می‌تواند به هویت و تعلق خاطر شهروند کمک شایانی نماید (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۱۳۱).

وجود پاتوق‌ها و محل‌های تجمع افراد در قسمت‌هایی از محله جلفا به صورت کاملاً ویژه‌ای قابل رویت است و افراد مسن و سالخورده در بخشی از فضای تقاطع مادی و محور شکرچیان این پاتوق را ایجاد کرده‌اند که سرزندگی و احساس تعلق ویژه‌ای به آن مکان می‌دهند.

همچنین فضای باز روبروی کلیسای وانک محل تجمع توریست‌ها و برخی شهروندان است که در این فضا نشسته و از چشم‌انداز کلیسا استفاده کرده و هویت مکانی را در آنجا تعریف می‌نمایند.

۱۳-۲- همزیستی شهر با عناصر طبیعی

ارزش عناصر طبیعی و حضور طبیعت در شهر و محلات شهری از دیدگاه‌های متنوعی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. پایداری محیطی از جنبه‌هایی است که به آن دلیل وجود عناصر و عوامل طبیعی در کنار محل زیست انسان لازم و ضروری شمرده می‌شود (قرائی، ۱۳۸۴: ۳۵-۳۲).

به نوعی می‌توان اشاره نمود که وجود عوارض طبیعی و استفاده مطلوب از آن‌ها به فراخور وضعیت خاصشان مورد توجه قرار گرفته‌اند و همچنین وجود عناصر طبیعی بر تامین آسایش شهروندان و نزدیک شدن به یک محله مطلوب می‌تواند مورد تاکید قرار گیرد. وجود پوشش گیاهی خاص در حاشیه عنصر طبیعی مادی در محله جلفا چهره‌ای متمایز برای محله به وجود آورده است تصاویر شماره (۳۷ - ۳۵).

تصویر ۳۵- وجود مادی و فضای سبز حاشیه تصویر ۳۶- ایجاد تاکید در محله تصویر ۳۷- تلفیق عناصر انسان ساخت با آن به عنوان مهم‌ترین عنصر طبیعی محدوده

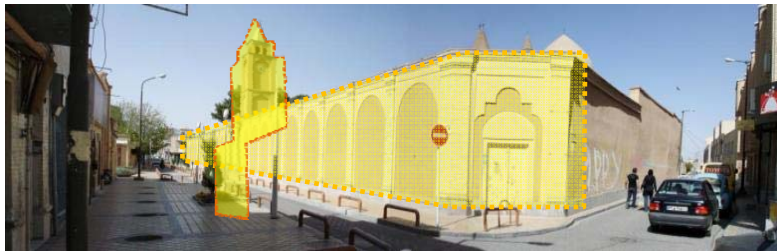
۲-۱۴- کیفیت سکانس‌ها

با حرکت در فضا ناظر با مجموعه‌ای از فضاهای داخلی و خارجی یا سلسله‌ای از فضاهای شهری برخورد کرده و با آن‌ها ارتباط برقرار می‌کند. از آنجا که ما در زمان حرکت می‌کنیم در درون یک سلسله از فضاها، فضا را در رابطه با جزئی که بوده‌ایم و جایی که انتظار داریم برویم تجربه می‌کنیم (چینگ، ۱۳۷۰: ۲۴۶). کیفیت سکانس‌ها، یا فضاهای متباین شامل: "کلیه کیفیت‌های مطرح شده در کیفیت‌های فضائی" + "کیفیت موثر بر رفتار" + "میزان سازگاری بین مولفه‌ها" بوده است (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۱۳۹). از جمله کیفیت‌های زیر مجموعه کیفیت سکانس‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود.

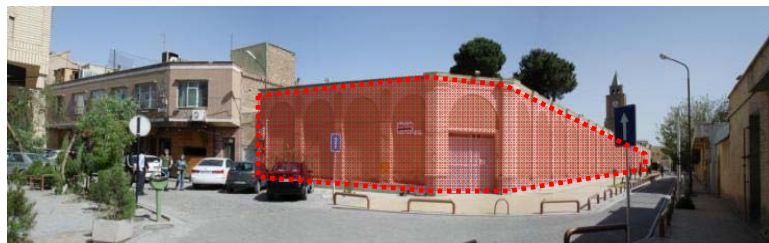
■ ضرباهنگ

تکرار هر عنصری از لحاظ فرمال (شکل، رنگ،...) طبق نظمی معین، ریتم یا ضرباهنگ می‌باشد. تکرار هر عنصر مصنوع ضرباهنگ می‌باشد. ضرباهنگ به تنهایی ایجاد نظم نمی‌کند اما می‌تواند نظم موجود را تشدید کند (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۱۴۲).

تصاویر شماره (۳۹-۳۸).

تصویر ۳۸- تکرار عناصر باعث ایجاد ضرباهنگ.

تصویر ۳۹- ضرباهنگ موجود در جداره کلیسای وانک

■ یک مرتبگی

مواجه شدن با عنصری به صورت ناگهانی و در بستری یکنواخت موجب ایجاد یک مرتبگی می‌شود.

■ تأکید

کیفیتی که بر اثر شاخص شدن عنصری فضائی به خاطر ویژگی‌های ظاهری آن در یک منظر شهری به وجود می‌آید (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۱۳۲) تصاویر شماره (۴۱-۴۰).

۳. جمع‌بندی

اصولا با توجه به چند وجهی بودن ابعاد هویتی شهر، اخذ یک رویکرد سیستمی و همه جانبه‌نگر که در آن تمام ابعاد با هم مورد توجه قرار داده شود، لازم و ضروریست؛ تا از این رهگذر عناصر سازنده شهری (محیطی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی) مشخص و جایگاه آن در شهر و جامعه و نحوه ارتباط آن با مردم در پدیده‌های شهر شناسایی شوند. در راستای ارتقای هرچه بیشتر کیفیت فضای شهری و هویت محله‌ای راهکارهای زیر قابل تأمل است:

- جلوگیری از ایجاد ساختمان‌های جدید با مصالح ناهمگون در محله به خصوص در اطراف بناهای بارز
- حفظ و تقویت پاتوق‌ها
- حفظ خط و فرهنگ و زبان ارمنی
- تقویت فعالیت‌های جذاب به صورت خود جوش یا سازمان یافته برای جذب دیگران
- تنوع در انواع کاربری‌ها به نحوی که جاذب گروه‌های مختلف اجتماعی، سنی .... باشد.
- ساماندهی کاربری‌های اوقات فراغت (خوراکی‌فروشی‌ها)
- ایجاد تباين فضایی در طول محورها
- حفظ و تقویت کارکردهایی که متناسب با تصویر ذهنی شهروندان از آن فضا باشد.
- تقویت فعالیت‌های گوناگون ولی مکمل یا سازگار در محورها
- رسیدگی و تقویت هر چه بیشتر مادی‌های موجود در محله در راستای ارتقای کیفیت زیست محیطی محله و ایجاد لبه‌های طبیعی محله‌ای.

منابع

- الطای، علی (۱۳۸۲) "بحران هویت قومی در ایران" چاپ اول، تهران، نشر شادگان.
- بهبادفر، مصطفی (۱۳۸۶) "هویت شهر نگاهی به هویت شهر تهران" چاپ اول، تهران، انتشارات شهر.
- بیشاپور (۳۱ تیر ماه ۱۳۸۷) روزنامه شهرستان (ص ۳)، سال سوم، شماره ۱۲۲.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۵) "مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری" چاپ اول، تهران، انتشارات شهیدی.
- ترک‌زاده، نغمه (۱۳۷۳) "رویش نو در باغ لاله زار" پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد معماری، دانشگاه شهید بهشتی.
- توسلی، محمود (۱۳۷۶) "اصول و روشهای طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران" جلد اول، چاپ چهارم، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- چینگ، فرانسیس دی. تی (۱۳۷۰) "معماری: فرم، فضا و نظم" زهره قراگوزلو، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- رضازاده، راضیه (۱۳۸۰) "بحران ادراکی رفتاری در فضای شهری" مجله شهرداری‌ها، ویژه‌نامه شماره ۵، طراحی شهری، سازمان شهرداری‌های کشور.
- فرجامی، محمدرضا (۱۳۸۳) "ابعاد هویت شهری" جلد اول، مجموعه مقالات همایش مسایل شهرسازی، ساخت کالبدی شهر. قاسمی اصفهانی، مروارید (۱۳۸۳) "اهل کجا هستیم؟ هویت بخشی به بافت‌های مسکونی" چاپ اول، تهران، انتشارات روزنه.
- قطبی، علی اکبر (۱۳۸۷) "مفهوم هویت و معماری امروز ایران" ماهنامه آینه خیال (مهر و آبان)، ص ۸۷-۸۳، شماره ۱۰.
- لینچ، کوین (۱۳۸۳) "سیمای شهر چاپ ششم" منوچهر مزینی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- مدنی پور، علی (۱۳۷۹) "طراحی فضای شهری، نگرشی بر فرایند اجتماع و مکانی" فرهاد مرتضایی، تهران، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- مطوف، شریف (۱۳۸۶) "بحران هویت و تشدید آن در زندگی اردوگاهی پس از زلزله بم" مجله باغ نظر (پاییز و زمستان)، سال چهارم شماره هشتم.
- موتقی، رامین، آیرملو، سحر (۱۳۸۵) "عناصر هویت فرهنگی در شهر" مرجع مهندسی عمران، اولین همایش بین‌المللی شهر برتر طرح برتر، همدان، سازمان عمران و شهرداری‌های همدان.
- میرمقتدایی، مهتا (۱۳۸۳) "معیارهای شناخت و ارزیابی هویت کلبدی شهرها" نشریه هنرهای زیبا (پاییز)، ص ۳۸-۲۹، شماره ۱۰.